

УДК 378

**АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА****Т.Ю. Гурова**

В статті розкрито компонентний склад феномену толерантність і структуру толерантності молодшого школяра, а також надано характеристику кожного структурного компонента окремо.

***Ключові слова:** толерантність, структура толерантності, структура толерантності молодшого школяра.*

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Формування толерантності сьогодні є об'єктивною потребою українського суспільства, оскільки толерантність необхідна для реалізації прав людини і досягнення миру в соціумі. Тому важливим стає розгляд сутності і структури толерантності для подальшого визначення шляхів її формування і утвердження в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор

Вдосконаленням змісту організації толерантного виховання, вивченням природи толерантності займались Р. Апресян, А. Асмолов, Б. Гершунський, О. Грива, О.Клепцова, В. Кукушин, Б.Рієрдон, В.Тішков.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – розкрити компонентний склад феномену толерантність і структуру толерантності молодшого школяра. Розглянути і охарактеризувати кожний структурний компонент окремо.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Педагогічне управління вихованням толерантності постає одним із головних питань проблеми оптимізації навчально-виховного процесу. Результат спрямованого педагогічного управління вихованням толерантності молодших школярів має позначитися на кількісній та якісній змінах в їхній емоційній, інтелектуальній, а також поведінковій сферах. Процес виховання толерантності учнів молодших класів в умовах полікультурного освітнього середовища характеризується також довготривалістю і безперервною взаємодією між вихователем і вихованцем. Повноцінне формування толерантних якостей молодшого школяра відбувається за умови дотримання правил участі і взаємодії у процесі виховання трьох складових родини, дитини, школи. Участь батьків дитини у заходах, організованих школою, забезпечує формування у дитини уявлень про міцний зв'язок і співпрацю двох найважливіших чинників у його житті. Така взаємодія і встановлення дружніх стосунків батьків із школою сприяє ефективному розвитку толерантності школярів. В науково-педагогічній літературі поняття «взаємодія» вважається універсальною формулою розвитку дитини [1]. Взаємозв'язок родинного середовища і особистості вчителя як референтної особи набувають особливого значення у вихованні толерантності молодшого школяра.

З метою вивчення і визначення шляхів формування і утвердження толерантності в свідомості молодших школярів вважаємо необхідним ретельне вивчення компонентного складу феномена «толерантність».

В структурі толерантності доцільно виокремити такі компоненти: психофізіологічний, мотиваційно-ціннісний, етико-комунікативний, емоційно-емпатійний, когнітивний, поведінковий і рефлексивний. Зазначені складники виявлено на основі аналізу різних підходів до вивчення толерантності, оскільки чимало дослідників займалися проблемою розробки структури цього феномена. Неоднозначність поняття толерантності сприяє різноманіттю підходів до виокремлення структурних компонентів в досліджуваному феномені. Так, дослідник І. Крутова вважає важливим виділення структури акту толерантності, де складовими виступають: суб'єкт, адресат і предмет. Суб'єктом, на її думку, стає той, хто безпосередньо проявляє толерантність, адресат – це той, до

кого толерантність спрямована, а об'єкт це те, з приводу чого відбувається толерантність [4]. У дослідниці О. Скрябіної ми знаходимо структурні компоненти комунікативної толерантності, які розглядаються в єдності із мотиваційно-ціннісним ставленням до спілкування. Так, вчений вказує на існування емоційного, інструментального, когнітивного і конативного компонентів [5]. Російський вчений С. Герасимов, розглядаючи толерантність як складну особистісну якість, в структурі цього поняття вбачає терпіння, терпеливість, покору і терпимість не тільки до оточуючого середовища, а й до себе [2]. В деяких дослідників в структурі толерантності знаходимо виокремлення когнітивних, емоційно-ціннісних і поведінково-діяльнісних компонентів. Дослідник Е. Койкова у структурі толерантності виокремлює естетичний елемент, який вчений вважає одним із засобів виховання толерантних відносин між однолітками, що сприяє вихованню толерантності молодших школярів на уроках музики, а також позитивно впливає на співпрацю та взаємовідносини учнів і вчителів, розвиток їхніх зд до співтностей переживання і довіри [3].

Отже, розглянемо кожний компонент визначеної нами структури окремо. Так, в структурі толерантності виділяють психофізіологічні першопричини її розвитку і прояву, тобто психофізіологічний компонент. До складу цього компонента можна віднести психічні особливості людини, пов'язані із перебігом її нервових процесів: швидкість реакції на зовнішню інформацію, стійкість і гнучкість нервової системи. Виокремлення психофізіологічного компонента в структурі толерантності можна пояснити прямим зв'язком між сформованістю емоційної стійкості до зовнішнього впливу та нервовими властивостями кожного окремого індивіда. Отже, сформованість емоційної стійкості до зовнішнього впливу є одним із показників толерантності особистості.

Для мотиваційно-ціннісного компонента толерантності характерними є такі показники: прагнення особистості до самостійного набуття знань і використання їх у власній життєдіяльності; зацікавленість у взаємному обміні інформацією з представниками інших культурних традицій та вірувань з метою збагачення власного життєвого досвіду. Цей компонент поєднує цінності, потреби і мотиви діяльності, спрямовані на подолання

конфліктів і досягнення взаєморозуміння під час взаємодії.

Емоційно-емпатійний компонент толерантності пов'язують із терпимим ставленням до різних проявів різних людей. Основною ознакою актуалізації емоційного компонента виступає значущість різниці і відповідна реакція на неї особистістю під час спілкування. Ступінь прояву реакції з боку людини на різницю залежить від сформованості емоційно-емпатійних установок на реакцію щодо незнайомого чи іншого. Так, позитивна емоційна реакція на різницю між власними проявами і проявами іншої особистості становить основу толерантної свідомості і поведінки. Серед показників емоційно-емпатійного компонента толерантності слід зазначити: позитивне визнання права існування інших культурних традицій, поглядів, вірувань; сприйняття, розуміння, альтруїзм, повагу і доброзичливість. Слід зазначити, що сформованість показників емоційно-емпатійного компонента можна перевірити тільки в процесі спілкування і взаємодії. Саме тому вважаємо, що емоційно-емпатійний компонент толерантності тісно пов'язаний із її етико-комунікативним компонентом.

Етико-комунікативний компонент толерантності характеризується ставленням особистості до інших людей в момент спілкування. Саме вивчення цього компоненту відображає ступінь припустимості неприємних або неприйнятних психічних станів, якостей і вчинків партнерів у взаємодії. Даний компонент яскраво відображає досвід вміння спілкуватися, заснований на сформованості знань про вміння уникати конфліктних ситуацій, запобігати загостренню спірних моментів у дискусії, про способи знаходження спільного в спілкуванні без акцентування на різниці в поглядах і віруваннях. Основою цього компонента стає вміння вести відкритий діалог, установка на збагачення власного досвіду в процесі спілкування. Суттєвим для виховання даного компонента толерантності стає вивчення положень етики, оскільки вони визначають роль моралі в процесі спілкування. Даний компонент відображає досвід спілкування, культуру, цінності, потреби, інтереси, установки, характер, темперамент, звички, особливості мислення, емоційний стереотип поведінки особистості у спілкуванні.

Для когнітивного компонента толерантності показниками

сформованості стають визнання і розуміння позицій Іншого, впевненість у власних переконаннях, але з припущенням про відносність істини і установкою на зміну власної позиції у випадку переконливих аргументів з боку Іншого. Для даного компонента характерними є також наявність знань про сутність і зміст толерантності, усвідомлення значущості толерантності у соціумі. Критеріями когнітивного компонента стають гнучкість і критичність мислення.

До поведінкового компонента толерантності можна віднести значну кількість сформованих вмінь і здібностей, які особистість проявляє під час спілкування із носіями інших культурних цінностей, із незнайомими і незрозумілими їй менталітету явищами. Цей компонент тісно пов'язаний із наявністю досвіду застосування знань і вмінь толерантної поведінки, із терпимим ставленням до різних проявів інших людей, виявляється у довірі, співдружності, доброзичливості, співпраці, здатності до діалогу з іншими; автономії; самовизначенні, саморегуляції. Інтенсивність реагування на різницю визначається їхньою соціальною і особистісною значущістю. Тобто даний компонент відповідає за здатність людини позитивно реагувати на оточуючі її культурні, соціальні, релігійні, національні, етнічні відмінності. Рефлексивний (аналітико-результативний) компонент толерантності відповідає за ретельний аналіз результатів взаємодії. Толерантна особистість визначається вмінням аналізувати власні емоції, думки, слова, вчинки і спосіб взаємодії із іншою для неї культурою або ментальністю. Даний компонент також тісно пов'язаний із сформованістю незалежного критичного мислення особистості, із здатністю засвоювати і переробляти нову інформацію, із здатністю до вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях, із здатністю до соціальної адаптації і творчості.

Однією з найбільш глобальних проблем сучасного світу стала Нетерпимість та її крайні прояви у виді тероризму, екстремізму і приниженні національних інтересів меншин. Особливої актуальності набуває сьогодні необхідність наукового осмислення й визначення сутності та змісту виховання толерантності для українського суспільства. Це можна пояснити суспільним прагненням подолати внутрішню роз'єднаність в політичній, соціальній, національній і релігійній сферах. Інтерес науковців до толерантності пояснюється

розумінням її в якості інструменту зниження соціальної напруженості і розвитку етнополітичної стабільності в українському суспільстві.

Саме тому чимало уваги в сучасних наукових дослідженнях надається пошуку розв'язань завдань із проблеми виховання толерантності, формуванню якостей толерантної особистості школярів, пошуку форм і методів виховання толерантної поведінки. Розробкою методичних рекомендацій з формування толерантності в школярів займаються такі вчені: О. Асмолов, Л. Байбородова, В. Беляєва, Є. Брянцевої, О. Бурлак, С. Герасимов, О. Грива, Е. Койкова, О. Матієнко, А. Погодіна, М. Рожков, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Щеколдіна та ін.. Виходячи із психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку, зазначимо, що ця вікова категорія школярів є найбільш сприйнятливою для виховання толерантності.

Дотримуючись розуміння феномена толерантності молодшого школяра як стійкої особистісної властивості, що характеризується визнанням права на відмінність і вмінням доброзичливого ставлення до цінностей інших без збитку для власної особистості; сформованістю вмінь налагоджувати стосунки із іншими людьми шляхом діалогу, а також передбачає здатність регулювати прояв власних негативних емоційних і поведінкових реакцій на інакшість, буловизначено мету виховання толерантності молодшого школяра в умовах полікультурного освітнього середовища. Ми вбачаємо її у розвитку таких якостей особистості молодшого школяра, які надають йому можливість безконфліктного спілкування і подальшої адаптації у соціумі. Таке формулювання мети виховання толерантності потребує розв'язання проблеми: які особистісні якості характеризують структуру толерантності молодшого школяра? Відзначимо, що структурний аналіз толерантності, розробка і уточнення змісту її складових дозволили нам визначити особистісні якості толерантності молодшого школяра.

На основі психофізіологічного компонента толерантності було виявлено такі особистісні якості молодшого школяра: швидкість і стійкість позитивної емоційної реакції молодшого школяра на наявність культурних, релігійних, національних або етнічних відмінностей.

Визначення складових емоційно-емпатійного компонента толерантності дозволило виявити такі особистісні якості молодшого школяра: вміння позитивно реагувати, розуміти і адекватно сприймати зовнішню інформацію, яка відрізняється від власних позицій; здатність відчувати значущість різниці і відповідно реагувати на неї; здатність визнавати право на існування відмінної позиції у поглядах, віруваннях і традиційних уявленнях; вміння емоційно співпереживати, доброзичливо і зтерпінням ставитися до почуттів і проявів інших людей.

Аналіз складових мотиваційно-ціннісного компонента дозволив виділити такі особистісні якості молодшого школяра, як: зацікавленість у взаємному обміні інформацією з представниками інших культурних традицій та вірувань; бажання молодшого школяра самостійно пізнавати нове, незнайоме, набувати знань у випадку знаходження відмінностей і використовувати їх у власній життєдіяльності; здатність адаптуватися до відмінної позиції співрозмовника; спрямованість на подолання конфліктних ситуацій у спілкуванні.

На основі *етико-комунікативного компонента* толерантності було виявлено такі особистісні якості молодшого школяра, як: доброзичливе і ввічливе ставлення молодшого школяра до представників інших релігійних, національних або культурних відмінностей в момент спілкування; вміння уникати конфліктів, а також запобігати загостренню спірних моментів під час взаємодії; здатність вести відкритий конструктивний діалог з метою збагатити власний досвід, дізнатися про щось нове; сформованість знань про вміння уникати конфліктних ситуацій, запобігати загостренню спірних моментів у дискусії; здатність знаходити спільне в спілкуванні без акцентування на різниці в поглядах і віруваннях; знання положень етики, розуміння ролі моралі в спілкуванні.

Визначення складових *когнітивного компонента* толерантності дало змогу виявити такі особистісні якості молодшого школяра: розуміння відносності істини; наявність установки на зміну власної позиції у випадку переконливих аргументів з боку Іншого; усвідомлення і визнання відмінної позиції у поглядах однокласників; наявність гнучкого й критичного осмислення нової інформації.

Аналіз складових поведінкового компонента дозволив виділити такі особистісні якості молодшого школяра, як: сформованість готовності до позитивної взаємодії, наявність готових моделей толерантної поведінки, наявність позитивної реакції на відмінності; прояви доброзичливого та зацікавленого ставлення під час спілкування та зіткнення із представниками інших культурних традицій.

Аналіз складових *рефлексивного компонента* дозволив визначити такі особистісні якості молодшого школяра, як: сформованість вмінь аналізувати результати взаємодії із тими, з ким відбувається спілкування; здатність усвідомлювати власні емоції, думки, слова, вчинки і способи взаємодії із іншою ментальністю; вміння виробляти судження, засновуючись на моральних цінностях.

На основі розробки та детального вивчення структурних компонентів толерантності ми виявили критерії, за якими можна оцінити рівень сформованості толерантності молодшого школяра. Виявлення емоційно-когнітивного критерію спирається на психофізіологічний, емоційно-емпатійний та когнітивний компоненти, відповідно мотиваційно-ціннісний критерій на мотиваційно-ціннісний компонент. Такі компоненти, як етико-комунікативний, поведінковий та аналітико-результативний (рефлексивний) допомагають виявити діяльнісно-рефлексивний критерій.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, неоднозначність визначення поняття толерантності сприяє різноманіттю підходів до виокремлення структурних компонентів в досліджуваному феномені. В структурі толерантності нами виокремлено такі компоненти: психофізіологічний, мотиваційно-ціннісний, етико-комунікативний, емоційно-емпатійний, когнітивний, поведінковий і рефлексивний. Також виявлено такі критерії сформованості толерантності молодших школярів: емоційно-когнітивний, мотиваційно-ціннісний і діяльнісно-рефлексивний.

Література

1. Амонашвили Ш. Психологические основы

педагогического сотрудничества : кн. для учителя / Ш. Амонашвили. – К.: Освіта, 1991. – 111 с.

2. Герасимов С. Педагогические средства воспитания толерантности у детей младшего школьного возраста: автореф. Дис. канд.пед.наук. 13.00.01 – Архангельськ, 2004.-19 с.

3. Койкова Е. Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору: автореф. Дис..канд.пед.наук: 13.00.07 Луганськ, 2008. – 22с.

4. На пути к толерантному сознанию/Отв.Ред. А Асмолов.- М.:Смысл, 2000. – 255с.

5. Скрябина О. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников: автореф. Дис..канд.пед.наук: 13.00.01 – Кострома, 2000. – 20с.

В статье раскрыт компонентный состав феномена толерантности и структура толерантности младшего школьника, а также охарактеризован каждый структурный компонент отдельно.

Ключевые слова: *толерантность, структура толерантности, структура толерантности младшего школьника.*

The article deals with the structure of tolerance and the components of the structure of tolerance of youngsters.

Key words: *tolerance, the structure of tolerance, the structure of the tolerance of the youngest children.*

Гурова Тетяна Юріївна – аспірант кафедри педагогіки РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови Мелітопольського державного педагогічного університету Коноваленко Тетяна Василівна.